

KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ FİİL YAPMA EKLERİNİN ÜNSÜZ UYUMU BAKIMINDAN İNCELENMESİ¹

Öğr. Gör. Dr. Remzi ÇALIŞIR,
Fırat Üniversitesi (rcalisir@firat.edu.tr)

Prof. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN,
Fırat Üniversitesi (skyalcin23@gmail.com)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15078029>

Özet. Bir dilde sözcükleri meydana getiren ünlü veya ünsüzlerin bir araya gelirken göstermiş oldukları ahenge uyum denilmektedir. Uyum bir sözcüğü oluşturan sesler arasında olurken aynı zamanda eklerle genişletilme esnasında sözcük ile sözcüğe gelen ek arasında da varlığını sürdürmektedir. Bu kapsamda bir dilde ünlülerin ünlülerle, ünlülerin ünsüzlerle-ünsüzlerin ünlülerle ve ünsüzlerin ünsüzlerle yan yana gelirken belirli kurallara uyması gerekmektedir.

Çalışmanın temelini oluşturan ünsüz uyumu (ünsüz+ünsüz), sözcüklerin eklerle genişletilmesi sırasında veya yan yana gelen hecelerde bulunan iki ünsüzün ötümlülük ve ötümsüzlük bakımından birbirine uygun olması temeline dayanan bir uyum olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmada Kazak Türkçesinde yer alan fiilden fiil yapım eklerinin sözcük kök ve gövdelerine getirildikleri zaman ünsüz uyumuna ne kadar uyup ne kadar uymadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler. Uyum, Ünsüz Uyumu, Kazak Türkçesi, Fiil.

Giriş

Çalışmanın ana eksenini oluşturan ünsüz-ünsüz uyumu, Türkçede sözcüklerin eklerle genişletilmesi sırasında veya yan yana gelen hecelerde bulunan iki ünsüzün ötümlülük ve ötümsüzlük bakımından birbirine uygun olması temeline dayanan uyumdur (Korkmaz, 2003; 575). Bu çalışmada Kazak Türkçesinde fiil türeten yapım eklerinin sözcük kök ve gövdelerine eklendikleri uyum bakımından göstermiş oldukları tutum değerlendirilmiştir. Uyumun ileri derecede işletildiği Kazak Türkçesinde eklerin ünsüz uyumuna uyup uymadıkları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. +GA-

Kök. (+ka-/ke-) isirke-: bir kayıp için üzülme, yarlıgka: buyruk (OTG, 85);
Uyg. (+ge-/ka-/ke-) emge-: sıkıntı çekmek, erinçke-: acımak, yarlıgka-: buyurmak (EUTD, 63); **Kzk. (+ka-/ke-)** iyiske-: koklamak, şayka-: çalkalamak (ÇKT, 70; KTG: 286).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde sadece tonsuz biçimiyle kullanılmı ekin tonlu ünsüzlerle kullanımı sırasında ünsüz uyumunu bozduğu görülmektedir.

¹Türkçede “Ünsüz Uyumu” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

2. +GAR-

Kök. (+ğar-/+ger-) içger-: bağımlı kılmak, taşğar-: çıkarmak (OTG, 84); **Uyg.** (+ger-/+qar-/+ker-) çınqar-: araştırmak, içger-: dahil etmek, tüpker-: aslını araştırmak, taşğar-: oduyu sefere çıkarmak (EUTG, 114); **Kzk.** (+ğar-/+qar-/+ker-) suwğar-: sulamak, basqar-: yönetmek, esker-: hatırlamak (ÇKT, 69; KTG: 285).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldığı ve ünsüz uyumuna uyduğu görülmektedir.

3. +GI-

Kzk. (+ğı-/+ki-) kölki-: dolup taşmak-, orgı-: atlamak (KTG: 286).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldığı ve ünsüz uyumuna uyduğu görülmektedir.

4. +GXR-

Uyg. (+qır-) ayqır-: haykırmak, yañqır-: yankılamak (EUTG, 114); **Kzk.** (+ğır-/+qır-/+kir-) tüşkir-: hapşırmaq, ısqır-: ıslık çalmak, şıñğır-: bağırmak, kışqır-: haykırmak (ÇKT, 70; KTG: 285).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldığı ve ünsüz uyumuna uyduğu görülmektedir.

5. +CI-

Kzk. (+şı-/+şi-) terşi-: biraz terlemek, şorşı-: sıçramak (KTG: 287).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanıldığı ve tonlu ünsüzlerle kullanımının ünsüz uyumunu bozduğu görülmektedir.

6. +DA-

Uyg. (+de-/+ta-/+te-) alta-: aldatmak, ün-te-: seslenmek, iste-: istemek, üsde-: artmak (EUTG, 114; KEYD, 270; EUTD, 64); **Kzk.** (+da-/+de-) izde-: izlemek, sapılda-: dırdır etmek, jiltılda-: ışıldamak (ÇKT, 70).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldığı ve ünsüz uyumuna uyduğu görülmektedir.

7. +IA-/+DA-/+nA-

Kök. (+la-/+le-) kışla-: kışı geçirmek, kuşla-: kuş avlamak, kulunla-: yavrulamak, ille-: il tutmak (OTG, 85; KEYD, 68); **Kzk.** (+de-/+la-/+le-/+ta-/+te-) urla-: çalmak, ünde-: çağırmaq, iste-: istemek, qapta-: kaplamak, tönemde-: aşığı

düşmek, köpte-: çoǵalmak, tayaqlta-: sopayla döv-, tizerle-: bir şeyi diz üstüne almak (ÇKT, 68; KTG: 283).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Deǵerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldıǵı ve ünsüz uyumuna uyduǵu görülmektedir.

8. +lAn-

Kök. (+lan-) kanlan-: kaǵan edinmek (OTWF, 512); **Uyg.** (+len-) erklen-: güçlenmek (EUTS, 3); **Kzk.** (+dan-/+den-/+lan-/+tan-/+ten-) jandan-: canlanmak, sawattan-: bilgi sahibi olmak, gülden-: çiçeklenmek, aşuwan-: sinirlenmek, namıstan-: aǵırına gitmek (ÇKT, 68; KTG: 284).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Deǵerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldıǵı ve ünsüz uyumuna uyduǵu görülmektedir.

9. +lAş-

Kök. (+leş-) egleş-: fikir alışverişinde bulunmak (ETYSVİ, 514); **Kzk.** (+das-/+las-/+les-/+tas-/+tes-) koldas-: tokalaşmak, jubaylas-: evlenmek, bettes-: yüzleşmek, birles-: birleşmek, dostas-: dost olmak (ÇKT, 68; KTG: 284).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Deǵerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldıǵı ve ünsüz uyumuna uyduǵu görülmektedir.

10. +rA-

Kök. (+ra-/+re-) möñre-: böǵürmek, yañra-: çınlamak (OTG, 85); **Kzk.** (+ra-/+re-) küyre-: bozulmak, kuwra-: kurumak, sayra-: ötmek (KTG: 286).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Deǵerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonlu biçimiyle kullanıldıǵı ve tonsuz ünsüzlerle kullanımı örneklenemediǵi için ünsüz uyumu hakkında tespit yapılamamaktadır.

11. +sA-

Uyg. (+sa-) suvsa-: susamak, barıǵsa-: gitmek istemek, kekse-: kin duymak, yarsı-: tiksirmek (KEYD, 274; EUTS, 33); **Kzk.** (+sa-/+se-) suwsa-: susamak, körse-: görmek istemek, ańsa-: özlemek, (ÇKT, 70; KTG: 287).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Deǵerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanıldıǵı ve tonlu ünsüzlerle kullanımının ünsüz uyumunu bozduǵu görülmektedir.

12. +sI-

Krh. (+sı-) kuruǵsı-: kurumaya yüz tutmak, suvsı-: sulu olmak, yaǵsı-: yaǵ gibi olmak (KTG, 160); **Kzk.** (+sı-/+si-) tolıqsı-: gürbüzleşmek, bilgensi-: bilgiçlik

taslamak, ögeysi-: yabancılaşmak, pısıqsı-: kurnazmış gibi görünmeye çalışmak (ÇKT, 69; KTG: 287).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanıldığı ve tonlu ünsüzlerle kullanımının ünsüz uyumunu bozduğu görülmektedir.

13. +sIn-

Krh. (+sın-/+sin-) barımsın-: gidiyormuş gibi görünmek, yemsin-: yer gibi yapmak, yersin-: bir yeri yurt edinmek (KTG, 145); **Kzk.** (+sın-/+sin-) jatsın-: yadırgamak, jüreksin-: çekinmek, mensin-: benimsemek, azınsın-: azımsamak, jatsın-: yatsımak (ÇKT, 70; KTG: 287).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanıldığı ve tonlu ünsüzlerle kullanımının ünsüz uyumunu bozduğu görülmektedir.

14. +sIrA-

Kök. (+sıra-/+sire-) élsire-: devletsiz kalmak, kağansıra-: kağansız kalmak (KEYD, 68; OTG, 85); **Kzk.** (+sıra-/+sire-) kımızsıra-: kırmızı içmek istemek, kansıra-: kan kaybetmek, alsire-: halsizleşmek (ÇKT, 69; KTG: 287).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanıldığı ve tonlu ünsüzlerle kullanımının ünsüz uyumunu bozduğu görülmektedir.

15. +bI-/+pI-

Kzk. (+bi-/+pi-) jelpi-: yellemek, örbi-: ilerlemek (KTG: 286).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ek, tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanılmasına rağmen ünsüz uyumuna uygun kullanılmadığı görülmektedir.

16. -GAR-

Uyg. (-ğar-/ger-/kar-/ker-) bütker-: bitirmek, kutkar-: kurtarmak, çingär-: araştırmak, içger-: içine almak, taşğar-: çıkarmak, tüpker-: köküne inmek (KEYD, 278; EUTG, 109); **Kzk.** (-ğar-/ker-) ötker-: bir işi yerine getirmek, oñğar-: yolunda gitmek (ÇKT, 78).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldığı ve ünsüz uyumuna uyduğu görülmektedir.

17. -GXr-/GXz-

Kök. (-ğur-/gür-) odğur-: uyandırmak, tircür-: diriltmek (OTG, 91; KEYD, 69); **Kzk.** (-ğır-/kir-/gız-/giz-/kız-/kiz-) azğır-: azdırmak, eskir-: eskitmek, mingiz-:

bindirmek, oturgız-: oturtmak, jetkiz-: yetiştirmek, aytkız-: söylemek (ÇKT, 78; KTG: 288).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldığı ve ünsüz uyumuna uyduğu görülmektedir.

18. -GİA-

Çağ. (-kula-) atkula-: sürekli ok atmak, çapkula-: durmadan vuruşmak (ÇT, 135);

Kzk. (-gıla-/-gile-/-kıla-/-kile-) ürgile-: üst üste üfleme, tepkile-: tekmeleme, şapkıla-: koşuşturmak, sozgıla-: uzatmak (ÇKT, 79).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanıldığı ve ünsüz uyumuna uyduğu görülmektedir.

19. -kXRa-

Kzk. (-kıra-) burkıra-: tozu dumana katmak (Kzk.TS, 100).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanıldığı ve tonlu ünsüzlerle kullanımının ünsüz uyumunu bozduğu görülmektedir.

20. -DXr-

Kök. (-tur-/-tür-) ağıtur-: yükseğe çıkarmak, bintür-: bindirmek, artur-: aldatılmak, kontur-: yerleşmek (KEYD, 70; OTG, 93); **Kzk. (-dır-/-dir-/-tır-/-tir-)** yazdır-: yazdırmak, söndir-: söndürmek, toltır-: doldurmak, öttir-: geçirmek (ÇKT, 78; KTG: 288).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin tonlu ve tonsuz biçimleriyle kullanımı ulunmasına rağmen ünsüz uyumuna uydurulmadan kullanıldığı görülmektedir.

21. -sAt-

Krh. (-set-) körse-: göstermek (DLT. 740); **Kzk. (-set-)** körset-: göstermek (KTG: 288).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanıldığı ve tonlu ünsüzlerle kullanımının ünsüz uyumunu bozduğu görülmektedir.

22. -şIy-

Kzk. (-şiy-/-şiy-) baqşiy-: gözlerini ayırmadan bakmak, bükşiy-: eğilmek (KzkTS, 74-102).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanıldığı ve tonlu ünsüzlerle kullanımı örneklenemediği için ünsüz uyumu hakkında tespit yapılamamaktadır.

23. -t-

Kök. (-t-) yügürt-: akıtmak, olgurt-: dikmek, tesis etmek. (OTG, 92); **Kzk. (-t-)** jügirt-: koşturtmak, joğalt-: yok ettirmek, köbeyt-: çoğaltmak, kötert-: kaldırtmak (ÇKT, 77; KTG: 288).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonsuz biçimiyle kullanılması tonsuzluk uyumuna uyarken tonlu ünsüzlerle kullanımının tonluluk uyumunu bozduğu görülmektedir.

24. -maş-

Kzk. (-mas-) almas-: sırayla durmak (KzkTS, 38).

Ünsüz Uyumu Bakımından Ekin Değerlendirilmesi

Kazak Türkçesinde ekin sadece tonlu biçimiyle kullanılması tonluluk uyumuna uyarken tonsuz ünsüzlerle kullanımı örneklenemediği için tonsuzluk uyumu hakkında tespit yapılamamaktadır.

Sonuç

Kazak Türkçesinde 24 ek yukarıda bahsettiğimiz durumlar göz önünde bulundurularak çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu eklerden 12 tanesinin ünsüz uyumuna uydurularak kullanıldığı görülmüştür. Tonsuz karşılıkları bulunmamasına rağmen benzetme yoluyla +LA-, +LAN-, +LAŞ- ekleri tonsuz ünsüzlerle uyuma girmiştir. 9 ekin ünsüz uyumuna uymadığı tespit edilmiştir. Bu eklerden +GA- ve +CI- ekleri tarihî dönemlerde bile iki şekilli kullanılırken Kazak Türkçesinde tek şekilli kullanılması dikkat çekmektedir. Araştırmada incelenen 3 ekin ise tek örnekli olması tonlu eklerin tonsuzlarla, tonsuz eklerin tonlularla kullanımı örneklenememesi bu eklerin uyum durumları bakımından tespitini zorlaştırmıştır. Tüm bu sonuçlar ışığında Kazak Türkçesinde fiil türeten ve çalışmamıza konu olan eklerin %50 oranla uyumlu kullanıldığı tespit edilmiştir.

Kaynaklar

1. Caferoğlu, A. (1968). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu. (EUTS)
2. Ercilasun, A.; Akkoyunlu, Z. (2015). Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-MetinÇeviri-Notlar-Dizin), No: 1120, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (DLT).
3. Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation. Otto Harrassowitz-Wiesbaden. (OTWF)
4. Şirin, H. (2016). Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu. (ETYSVİ)
5. Eraslan, K. (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (EUTG)

“ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASI”

atamasındaǵı V Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

6. Korkmaz, Z. (2003). Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözler ve Ekle”, Türk Dili, S. 620, s. 118-127.
7. Koç. K.- Doǵan, O. (2022). Kazak Türkçesi Grameri (3. Baskı), İstanbul: KESİT Yayınları.(KTG).
8. Biray, N. vd. (2018). Çağdaş Kazak Türkçesi. İstanbul: Bilge Kültür, Sanat Yayınları. (ÇKT)
9. Koç, K.; Bayniyazov, A.; Başkapan, V. (2019). Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü/ Türkiye Türkçesi Sözlüğü- Kazak Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (KzkTS).
10. Tekin, T. (2016). Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (OTG).